

вых и лишь в отдельных местах селятся на плоских основаниях разрушенных гнезд (например, на Обиточной косе в 2005–2006 гг.). Более 90 % пар этих видов предпочитают гнезда сороки (*Pica pica* (L.)) с сохранившейся крышей. Кобчик часто селится колониально в колониях грачей (*Corvus frugilegus* L.) и мелких видов цапель — кваквы (*Nycticorax nycticorax* (L.)), малой белой цапли (*Egretta garzetta* (L.)). При этом важно не только наличие свободных гнезд, но и защищенность территории колонии врановыми от пернатых хищников. Осваивая новые территории, врановые птицы создают условия для последующего поселения мелких соколов и ушастых сов (*Asio otus* (L.)). Гнезда чеплока приурочены к колониям береговой ласточки (*Riparia riparia* (L.)).

Из-за склонности селиться в гнездах врановых на благополучии мелких соколов сказываются изменения численности сороки и серой вороны (*Corvus cornix* L.). Депрессия численности сороки в 1999–2001 гг. привела к прекращению гнездования пустельги и кобчика в 2003–2005 гг. на тех участках, где старые гнезда сорок разрушились, а новые не появились (например, Обиточная коса, берега Молочного лимана).

Таким образом, хищные птицы в Северном Приазовье играют, видимо, незначительную роль в гнездовых орнитокомплексах агроландшафта и других биотопов. Доминирующими гнездовыми видами являются кобчик и обыкновенная пустельга. В зависимости от состояния кормовой базы в благоприятные, «мышинные» годы резко возрастает численность пустельги, а в «саранчовые» годы — кобчика. Остальные виды на гнездовании в регионе встречаются единичными парами в отдельных локальных местообитаниях (участки тростниковых плавней, островные искусственные леса).

ДАНІ ПРО ЖИВЛЕННЯ КАНЮКА СТЕПОВОГО (*Buteo rufinus* (Cretzschm.)) В УМОВАХ ПРИСАМАР'Я

С. Г. Кравченко

Дніпропетровський національний університет, м. Дніпропетровськ, Україна

Незважаючи на відносно невелику чисельність більшості хижих птахів, їхня роль в екосистемах надзвичайно велика. Знаходячись на верхніх щаблях трофічної піраміди, ці тварини завершують найважливіші біоценологічні зв'язки. Від збалансованої регуляції чисельності багатьох видів хижих птахів залежить вирішення таких проблем, як захист сільськогосподарських культур від шкідників, а також людини і тварин, особливо свійських, від трансмісивних захворювань, носіями яких є потенційні жертви хижих птахів.

Хижі птахи є суттєвим компонентом біорізноманіття у багатьох екосистемах і унікальними завдяки їхній функціональній ролі. У зв'язку з цим вони важливі як модельні об'єкти різноманітних екологічних досліджень.

Вивчення трофічних зв'язків хижих птахів Придніпров'я проводилось низкою дослідників (Булахов, 1963; Губкин, 1972; Зубаровський, 1977; Булахов и др., 1988). У більшості попередніх наукових праць було наведено загальну характеристику живлення цієї групи птахів. Найчастіше трофічні зв'язки хижих птахів Придніпров'я досліджував О. Д. Колесников (1960, 1965 а, 1965 б, 1979), який у своїх роботах описав окремі особливості кормодобувної активності пернатих хижаків. Але при постійних та вкрай нестабільних змінах навколишнього природного середовища необхідно знати екологічну роль хижих птахів на теперішній час.

Матеріал і методи

Дослідження проводили на Присамарському біогеоценологічному стаціонарі ім. О. Л. Бельгарда у складі комплексної експедиції в літній період 2006–2008 рр. Предметом дослідження став спектр живлення канюка степового (*Buteo rufinus* (Cretzschm.)). Об'єктом

досліджень були три пари цього птаха. Збирання матеріалів проводили в байраках на правому березі р. Самари у перший місяць виходу пташенят.

При дослідженні живлення хижих птахів одним із найефективніших методів є аналіз пелеток, які можна зібрати у великій кількості. Масове збирання пелеток дозволяє виявити видовий склад та трапляння об'єктів в їжі хижих птахів. Знаючи масу пелетки, можна вирахувати масу з'їденого корму (Новиков, 1953; Колесников, 1965 б; Губкин, 1972; Булахов и др., 1988).

Всього було проаналізовано 96 пелеток від 3 пар канюків степових (по 31–33 пелетки від кожної пари). Вміст зібраних пелеток досліджували за методом Є. Р. Потапова (1989), за яким також визначали середню масу корму, спожитого за день пташенням канюка степового, з розрахунку, що до часу вильоту з гнізда воно скидає одну пелетку протягом дня.

Визначення видової належності жертв проводили шляхом порівняння з кістковими зразками та зразками шерсті, які були відібрані студенткою Г. А. Колодистою з колекцій в зоологічному музеї Дніпропетровського національного університету, за що висловлюємо їй вдячність. З цією метою були використані також таблиці з зображенням кісток мишоподібних гризунів.

Результати і обговорення

Було знайдено 3 гнізда канюків степових, які гніздилися неподалік від с. Андріївки Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл.

Гніздо № 1 (2006–2008 рр.) розташоване на краю байраку в ур. Черепушиному, на дубі висотою 25–30 м, з діаметром стовбура 61 см. Побудоване на висоті 20 м від землі в середній частині крони біля центрального стовбура. Гніздове дерево генеративне, зріле, розташоване внизу схилу байраку. У 2007 р. у гнізді було 3 пташенят.

Гніздо № 2 (2006–2008 рр.) знайдено в байраку, який відгалужується від балки Браженої, поблизу ставка. Було розташоване на генеративно зрілому клені висотою 20 м, з діаметром стовбура 54 см. Влаштоване на висоті 15 м на одному з двох центральних стовбурів, який нахилений на захід. Дерево знаходилося в центральній частині схилу байраку на відстані 30–40 м від ставка. У 2007 р. у гнізді було 2 пташенят.

Гніздо № 3 (2006–2008 рр.) знайдено на схилі байраку поблизу ур. Глибокого, неподалік ставка. Розташоване на групі (генеративна, зріла) заввишки 25 м, з діаметром стовбура 51 см. Зроблене в середній частині крони на відстані 3 м від основного стовбура, на висоті 18 м. Гніздове дерево стоїть у центральній частині схилу байраку на відстані 70–90 м від ставка та за 50 м від верху схилу. У 2007 р. у гнізді було 4 пташенят.

Птахи полюють на здобич в основному на цілих ділянках степу, а також на вологих луках в пониженнях балок, поблизу ставків та в агроценозах.

З проведеного аналізу встановлено, що в умовах Присамар'я канюк степовий здобуває 9 видів тварин, які належать до чотирьох систематичних груп (табл.).

При порівнянні видового складу жертв за рештками у пелетках у трьох гніздах канюка степового визначено, що за частотою виявлення переважає сліпак звичайний (*Spalax microphthalmus* Guld.), досягаючи показника 41–49 %. Домінування сліпака в раціоні

Таблиця

Частота виявлення видів тварин у пелетках канюка степового (*Buteo rufinus* (Cretzschm.), %

Таксон	Гніздо № 1	Гніздо № 2	Гніздо № 3
Mammalia			
<i>Clethrionomys glareolus</i> Schreber	8	8	11
<i>Apodemus sylvaticus</i> L.	5	5	5
<i>Microtus arvalis</i> Pall.	16	19	14
<i>Spalax microphthalmus</i> Guld.	49	43	41
<i>Cricetus cricetus</i> L.	5	3	3
<i>Apodemus agrarius</i> Pall.	5	14	19
Aves			
Видову належність не визначено	3	0	0
Reptylia			
<i>Lacerta agilis</i> L.	5	5	11
Insecta			
Coleoptera spp.	3	5	5
Усього	100	100	100

птахів також підтверджує знахідка решток в гнізді. Другою за кормовою значимістю є група видів з родини Мишові (Muridae), частка якої у виявленні становить 33–34 %. З цієї групи видів переважає нориця звичайна (*Microtus arvalis* Pall.), досягаючи показника 14–19 % від загального трапляння, і дещо рідше виявлення було характерне для миші польової (*Apodemus agrarius* Pall.) — 5–19 % та нориці рудої (*Clethrionomys glareolus* Schreber) — 8–11 %.

До малочисельних об'єктів полювання можна віднести мишу лісову (*Apodemus sylvaticus* L.), хом'яка (*Cricetus cricetus* L.), ящірку прудку (*Lacerta agilis* L.) і жуків, яких було виявлено в невеликій кількості в пелетках, зібраних біля усіх гнізд.

Обрахувавши середні показники здобутої їжі, ми вирахували добову частку з'їденого корму, та виявили, що результати по трьом гніздам мало чим відрізняються.

Висновки

Схожість екологічних умов на територіях полювання усіх трьох пар канюка степового зумовлює подібність у використуванні кормових об'єктів. Показник спільності видів здобичі, яку відловлюють птахи цих пар, за індексом Жакара становить майже 89 %.

Загальна кількість кормових об'єктів була досить обмежена — 9 видів. Лише біля одного з гнізд з найменшим показником трапляння було виявлено здобуті рештки птаха, тому цей вид корму можна віднести до випадкових.

У кормодобуванні канюка степового в Присамар'ї в якості здобичі домінує сліпак звичайний. Це, найвірогідніше, зумовлено особливостями поведінки сліпаків, які під час розмноження часто виходять на поверхню, і тому канюки їх помічають і впольовують. Субдомінантними видами є нориця звичайна і миша польова. Їм дещо поступаються за частотою трапляння полівка руда та ящірка прудка.

Література

- Булахов В. Л. К екологии черного коршуна в Приднепровье // Орнитология. — 1963. — Вып. 6. — С. 111–116.
- Булахов В. Л., Губкин А. А., Мясоедова О. М., Тарасенко С. Н., Губкин Ал. А., Пахомов А. Е. Изучение трофики и трофических связей позвоночных животных. — Днепропетровск, 1988. — С. 35–48.

- Губкин А. А. К вопросу количественной оценки трофической деятельности птиц в условиях лесных биогеоценозов Присамарья // Вопросы степного лесоведения. — Днепропетровск : ДГУ, 1972. — Вып. 3. — С. 146–151.
- Зубаровский В. М. Живі птахи. — К. : Наук. думка, 1977. — 332 с. (Фауна України. Птахи; Т. 5. Вип. 2).
- Колесников А. Д. О хищных птицах лесов Днепропетровщины // Науч. записки. Сб. работ биолог. факультета ДГУ. — Днепропетровск : ДГУ, 1960. — Т. 62. — С. 47–56.
- Колесников А. Д. К биологии и распределению хищных птиц в степной зоне юго-востока Украины // Новости орнитологии. Материалы IV ВОК, 1–7 сентября 1965 г. — Алма-Ата, 1965 а. — С. 182–184.
- Колесников А. Д. О птицах лесов Днепропетровщины // Орнитология. — 1965 б. — Вып. 7. — С. 67–70.
- Колесников А. Д. Хищные птицы и совы лесов юго-востока Украины. // Орнитология. — 1979. — Вып. 14. — С. 77–82.
- Новиков Г. А. Полевые исследования экологии наземных позвоночных. — М, 1953. — 254 с.
- Потапов Е. Р. Использование погадок для изучения питания хищных птиц // Методы изучения и охраны хищных птиц. — Тверь : Облтипография, 1989. — С. 103–116.